

„Normálisak lehetünk még egyáltalán?”

Magyar zsidó kényszermunkások
a bécsi Ältestenrat egészségügyi intézményeiben*

KOVÁCS ÉVA

„1945. március 14., szerda, hajnali 2 óra – Corinam injekciót adtam már a kis Hellenberg Illésnek [5 éves gyermek], bár ez elég értelmetlen és csak meghosszabbította súlyos gyötrelmeit. Értelmetlen, mint manapság az egész élet. Délután a mi jó Marianne-unk áthozta Illés édesanyját az Arsenal táborból, teljesen megdöbbentem, hogy egyáltalán nem volt anynyira kétségbeesett [haldokló kisfia láttán]. Az őt kísérő *Jupo* [Judenpolizei] nem sokkal később tisztázott mindent: a nő férje orosz hadifogságban, apja épp most halt meg – elméje már nem tiszta. Normálisak lehetünk még egyáltalán?”¹ Így örökített meg egy „normál” éjszakát Mignon Langnas 1945 tavaszán naplójának a bécsi Zsidó Gyerekkórházban. A szabadkai születésű ötéves Hellenberg Illést február elseje óta tüdőgyulladással kezelték, március 15-re virradóra meghalt. Valószínű azért kérte meg az ápolónő a lágervezetőt, hogy kísértesse be a kórházba az anyát, mert látta, hogy közelednek a kisfiú utolsó órái. És a *Jupo* be is kísérte – ami azt is jelenti, hogy az Ostmarkwerke (az Arsenal – a mai Hadtörténeti Múzeum – épületegyüttesének) lágerparancsnoka ezt engedélyezte.

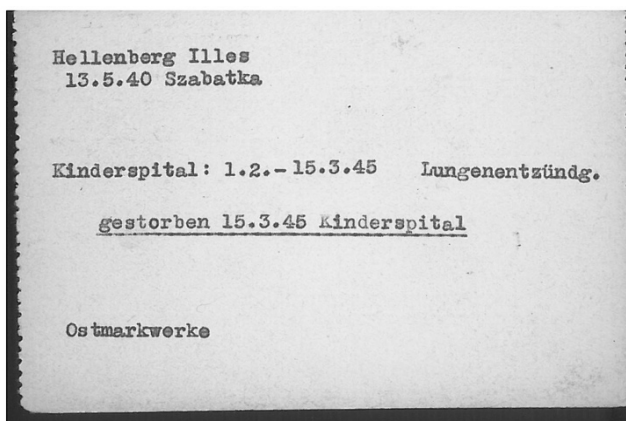
---

* E tanulmány az 132718. számú ANN_19 típusú NKFIH nemzetközi projekt keretében készült, amelynek kutatásvezetője Molnár Judit (A „jégre tett” strasshofi deportáltak. A magyar-zsidó kényszermunka története és emlékezete Bécsben és környékén 1944–1945-ben). Az empirikus kutatásokat a bécsi Wiesenthal Intézetben készítettük Frojimovics Kingával, így ez a tanulmány sem jöhetett volna létre az ő közreműködése nélkül. Külön köszönettel tartozom Sandro Faschingnak a kórházi kartonok digitalizálásáért.

¹ Elisabeth Fraller – Georg Langnas (Hrsg.): *Mignon. Tagebücher und Briefe einer jüdischen Krankenschwester in Wien 1938–1949*. Innsbruck–Wien: Studienverlag, 2010. 293–294.

1. kép

Hellenberg Illés kórházi kartonja

Forrás: Archiv der IKG Wien / II / SOZ / Kartei / Ungarische Zwangsarbeit

Egy 1944. szeptember 20-i keltezésű levél szerint, melyet a Montanindustrie GmbH küldött a bécsi Ostmark-Werkének, „nemrégiben magyar zsidókat küldtek ide dolgozni. A zsidókat a 114-es számú épületbe helyeztük el, amely eredetileg az MK 108-as lőszer gyártására szolgált. 236 zsidó munkás és azok 68 családtagja tartózkodott ott.”² Egy másik fennmaradt, dátumozatlan lista 293 személyről számol be: 91 férfiről, 160 nőről és 42 gyerekről, közülük 233-at kategorizáltak a náci hatóságok munkaképesnek.³ Efraim Karmi holokauszt-túlélő visszaemlékezésében megemlíti, hogy az Ostmark-Werkének saját kórháza volt a táboron kívül a Schechttagasse-ban, a kis Illést azonban nem oda, hanem a kifejezetten kiskorúak gyógyításával foglalkozó Gyermekkórházba vitték.

Sorstragédiák és szürke zónák, embertelenség és emberség, a rossz láger- és munkakörülményekre utaló betegségek és szerény, de stabil ellátás: a rövid, sokszor kapkodva leírt naplójegyzetéből és túlélők visszaemlékezéseiből így tárul elénk a bécsi magyar zsidó kényszermunka univerzuma.

---

² Korrespondenz zu Ostmarkwerken, 1945. Bundesarchiv (a továbbiakban: BA), D-121/2400.

³ Lagerliste ungarischer Juden 1 (Volksgerichtsakte Siegfried Seidl). Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (a továbbiakban: DÖW), Vg 1b Vr 770/46.

A bécsi paradoxon

„Normálisak lehetünk még egyáltalán?” – írja kétségbeesetten Mignon, amikor a kislány haláltusáját, az anya apátiáját és a *Jupotól* származó információkat naplójában sietve feljegyz. A kérdés hetven évvel később, a kutató számára más szempontból is feltehető: miképp határozható meg tágabb értelemben a normalitás azon körülmények között, melyekben a magyar zsidó kényszermunkások sínylődtek a háború utolsó évében Bécsben. Egyfelől, a tüdőgyulladás – és számos más betegség, melyekről később még szó lesz – azokból a rendkívül rossz körülményekből eredt, amelyek a táborokban uralkodtak: a hidegből, a korlátozott tisztálkodási lehetőségekből és az éhezésből. Ezek a gyógyszerhiánnyal és a klinikai személyzet túlterheltségével tetézve könnyen vezethettek egy gyermek halálához. Másfelől azonban az is rendkívülinek számított, különösen más munkatáborokkal összevetve, hogy Bécsben bizonyos polgári intézmények, mint például a kórház és a gyermekkórház, az idősothton, valamint ruha- és élelmiszerraktárak, patikák, egyes esetekben a betegszállítás vagy a taxi is a magyar zsidó deportáltak rendelkezésére álltak. Rendkívülinek tűnhet az is, hogy az engedélyezett kommunikáció sokkal szélesebb hálózatot rajzolt ki a polgári intézmények és a lágerek között, mint ahogy azt más városi gettókból, lágerekből ismerjük.

Ezt a rendkívüli helyzetet, azaz a bécsi magyar zsidó rabmunka sajátos helyét a soá történetében „bécsi paradoxonként” írtuk le egy korábbi tanulmányunkban, így most csak röviden foglalom össze az ott tárgyaltakat.⁴ A magyar zsidókat akkor szállították Strasshofba és onnan tovább Bécsbe, amikor ott már alig éltek zsidók, mert őket addigra az osztrák hatóságok deportálták Keletre, és többségüket különböző náci lágerekben meg is ölték. 1944-ben mindössze 6200 (főleg ún. „*Mischlinge*”, azaz vegyes házasságból származó, valamint bujkáló) zsidó élt a Bécsben,⁵ e csoportnak azonban még működött néhány intézménye, mint a már említett kórházak és az *Ältestenrat der Wiener Juden* (A bécsi zsidók Vének Tanácsa)

---

⁴ Frojmovics Kinga – Kovács Éva: Jews in a 'Judenrein' City: Hungarian Jewish Slave Laborers in Vienna (1944–1945). *Hungarian Historical Review*, Vol. 4. (2015) No. 3. 705–736. Az Ausztria területére hurcolt magyar zsidókról lásd: Szita Szabolcs: *Magyarok az SS lágertáborokában*. Budapest: MAZSÖK, 2000.; úő: *Aki egy embert megment – a világot menti meg: mentőbizottság, Kasztner Rezső, SS-embervásár, 1944–1945*. Budapest: Corvina, 2005.; Eleonore Lappin-Eppel: *Ungarisch-Jüdische Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen in Österreich 1944/45. Arbeitsinsatz – Todesmärsche – Folgen*. Wien: LIT Verlag, 2010.

⁵ Lásd erről: Brigitte Ungar-Klein: *Schattenexistenz. Jüdische U-Boote in Wien 1938–1945*. Wien: Picus, 2019.

szerény infrastruktúrája. A magyar zsidók megjelenése a városi térben a második világháború utolsó évére esett, amikor a lakosság széles körében egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a náci Németország elveszíti a háborút. E várakozások jelentős hatással voltak a bécsiek, a hatóságok és bizonyos esetekben a náci vezetés hozzáállására is: a lakosság körében a nyitottság és a készség a segítségnyújtásra és az együttműködésben való részvételre a magyar zsidókkal napról napra nőtt, a hatóságok a szociális ellátás alapfeltételeit nem korlátozták.

Rendkívülinek mondható az is, hogy a deportáltak a vidéki Magyarországról, két-három generációs családként érkeztek a mai Ausztria területére, és e családi kötelékeket később sem szakították el a lágéparancsnokok. S noha nem beszélhetünk komplett családokról, mert többségükben nem voltak munkaképes férfiak a lágerekben – hiszen őket a magyar hatóságok már korábban elhajtották katonai munkaszolgálatra –, ennek ellenére a gyermekek, az anyák és a nagyszülők együtt éltek és dolgoztak, így a családi élet alapvető formái fennmaradhattak, ami lehetetlen lett volna a koncentrációs táborok többségében. A mindennapi életet szervező családi kötelék megtartásának szokatlan lehetősége egyértelműen segített az embertelen életkörülmények túlélésében.

A paradoxon további eleme, hogy Bécs városában a magyar zsidó rab-szolgamunka egyfajta decentralizált koncentrációként valósult meg, ami az életfeltételek és a túlélési lehetőségek sokféleségében is testet öltött. Ugyan a deportáltakat iskolákban, gyártelepeken és lakóházakban koncentrálták, mégis szétszórva, a város legkülönbözőbb pontjain. A magyar zsidó kényszermunka térben és társadalmi érintkezéseit tekintve is sűrűn átszötte a város mindennapi életét. A deportáltak jó része ráadásul tudott valamennyire németül, s a nyelvtudás növelte a formális és informális kommunikáció lehetőségeit. Ebben a tanulmányban a kórházi mindennapokat mutatom be a kórházi kartonok, fennmaradt naplók, 1945 után készített életútinterjúk és memoárok segítségével. A kartonok statisztikai feldolgozása egy másik tanulmány tárgya.

A kórházak és a személyzet

A Bécsben maradt ausztriai zsidók, így a kórház személyzete is sokszínű csoportot alkotott. A naplót író ápolónő és szociális munkás Mignon Langnas például Boryslaw-ban (ma Ukrajna) született 1903-ban. A család 1914-ben menekült Bécsbe a pogromok elől. Tizennégy évvel később Mignon férjhez ment a lemergi, szintén menekült családból származó Leo

Langnashoz. A férj a két gyermekkel az Anschluss után Amerikába menekült, Mignon azonban nem akarta egyedül hagyni idős szüleit, így Bécsben maradt, és ápolónőként dolgozott a Zsidó Gyermekkórházban a felszabadulásig. 1946-ban követte családját Amerikába, s nem sokkal később, 1949-ben tragikusan fiatalon hunyt el.⁶ Emlékét több visszaemlékezés is őrzi.

Ahogy a gyerekeknek Mignon, a felnőtteknek Franzi Löw volt a legfontosabb személy az egészségügyi ellátás és a szociális gondoskodás területén. Franziska Löw (1916–1997) Bécsben született középosztálybeli zsidó családban. Miután 1934-ben befejezte a középiskolát, szociális munkásnak képezte ki magát. 1937-ben kezdett dolgozni a bécsi Izraelita Hitközségnél, először a napköziotthonban, majd 1938-tól a hitközségi szociális központban.⁷ Az Anschlusst követően támogatta a deportált férfi családját, és törvényes gyámja lett mintegy 20 szellemi fogyatékkal élő zsidó gyermeknek. Hamis keresztleveleket és egyéb dokumentumokat szerzett be zsidó árvák számára, hogy megmentse őket a kitoloncolástól. A bujkáló bécsi zsidókat élelmiszerjegyekkel segítette. 1944 nyarán az ő feladata lett a Bécsbe deportált magyar zsidók ellátása. 1945 januárja és márciusa között a Vének Tanácsa Kasztner közvetítésével Svájcból és Pozsonyból segélycsomagokat kapott a magyar-zsidó kényszermunkások számára a Vöröskereszten keresztül, amelyeket szintén Löwnek kellett szétosztania a kényszermunkások között.

Franzi Löw a második világháború után Bécs város egészségügyi osztályának vezető szociális munkásaként a testi fogyatékkal élők közjóléti rendszerének kiépítésében tevékenykedett. 1979-ben ment nyugdíjba, és 81 éves korában, 1997-ben halt meg.

Amikor 1944 nyarán Franzi Löwöt telefonon értesítették a magyar zsidók megérkezéséről, azonnal a bécsi Nordbahnhofhoz sietett. Élettörténeti interjújában úgy emlékszik vissza, hogy szörnyű látvány fogadta: az emberek a marhavagonok előtt teljesen kimerülten, kétségbeesve vára-

---

⁶ Dieter J. Hecht – Eleonore Lappin-Eppel – Michaela Raggam-Blesch: *Topographie der Shoah. Gedächtnisorte des zerstörten jüdischen Wien*. Wien: Mandelbaum, 2015. 484–486.

⁷ Maria Dorothea Simon: Franziska Danneberg-Löw – Eine jüdische Fürsorgerin in Wien in der Zeit des Nationalsozialismus. In: Johannes Pfliegerl – Monika Vyslouzil – Gertraud Pantucek (Hrsg.): *Passgenau helfen. Soziale Arbeit als Mitgestalterin gesellschaftlicher und sozialer Prozesse*. Wien: LIT Verlag, 2013. 82–91.; Beatrix Steinhardt: *Franzi Löw – eine jüdische Fürsorgerin im nationalsozialistischen Wien unter besonderer Berücksichtigung der NS-Zeit*. Wien: Diplomarbeit Universität Wien, 2013.

koztak.⁸ A Hackengasse-i tábor⁹ parancsnoka jelezte elsőként az Ältestenratnak, hogy azonnal szociális munkásra van szüksége. Löw egy németül jól beszélő magyar deportált segítségével listát állított össze a legfontosabb hiányzó dolgokról. Innentől kezdve egy kézikocsi segítségével gyakorlatosan rótt a várost egyik táborból a másikba, hogy gyógyszerrel és ruhaneművel lássa el a magyar zsidó családokat. E féllégális módszer egy ideig olajozottan működött, mígnem egy SS-őr le nem buktatta, és be nem szállította az SS főhadiszállására a Castellezgasséba, Siegfried Seidl SS-Hauptsturmführer elé. Löw visszaemlékezései alapján ekkor „egészen hihetetlen” dolog történt. A theresienstadi és bergen-belseni táborokban több tízezer ember elpusztításában főrészes Seidl előtt Löw a következőket mondta: „Zsidó vagyok, itt magyar zsidók vannak, most érkeztek Bécsbe, segítségre szorulnak, és én nem teszek mást, mint amit Ön is tette a helyemben, segíték a testvéreimnek. Ha Ön lenne az én helyzetemben, és látná, hogy a testvérei, mint most nekem a magyar zsidók, segítségre szorulnak és Önhöz fordulnak, Ön is segítene. Tudom, hogy nem tudok

⁸ DÖW (Hrsg.): *Erzählte Geschichte. Band 3: Jüdische Schicksale. Berichte von Verfolgten*. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1992. 185–197.

⁹ Itt nincs mód a sok tucatnyi *Wohnlager* (lakótábor) bemutatására, de érdemes néhány szót ejteni a Hackengasse-i táborról. A bécsi Nyugati pályaudvar közelében, egy iskolaépületben berendezett lakótáborba jórészt a debreceni gettóból kerültek 450-en (126 férfi, 248 nő és 76 gyerek), akik közül 346-ot nyilvánítottak munkaképesnek. 1944 telén már 600 személy lakott itt, mert a mezőgazdasági idénymunkák befejeztével a Bécs környéki gazdaságokban dolgozó kényszermunkás magyar zsidókat is ide irányították. Egyidejűleg a munkaképes férfiak egy részét átvitték Sankt Anna am Aigenbe, hogy a *Südst-wall* építésén dolgoztassák őket. A kényszermunkásokat osztálytermekben helyezték el, amelyek háromemeletes faágyakkal voltak felszerelve. Egy osztályteremben 50–60 személy lakott. Minden teremben szobafelügyelő tartotta a táborparancsnoksággal a kapcsolatot. Az épületben nem volt melegvíz, az ágyak gyorsan eltetvesedtek. Az állapotos asszonyoknak is dolgozniuk kellett. A lakótáborban deportált orvosok is voltak, akik a betegek helyben próbáltak segíteni, ám még így is néhány hónap alatt 39 táborlakót kellett beszállítani a Zsidó Kórházba, közöttük tüdőgyulladásban és különböző fertőző betegségeken szenvedő gyerekeket. A tábor 1945. április elején ürítették ki, a kényszermunkások egy részét halálmenetekben Mauthausen irányába hajtották. Az úton csatlakoztak hozzájuk a más bécsi táborokból evakuált foglyok: némelyiküknek sikerült elmenekülni. Másik részük 1945. áprilisában érkezett a Persenbeug melletti Hofamt Priel községbe, ahol a május 2-ról 3-ra virradó éjszaka egy SS-egység lemészárolt 228 magyar zsidót. A tömeggyilkosság részleteit sohasem derítették ki. A lakótábor foglyainak másik részét márciusban a strasshofi átmenőtáborba vitték, ahonnan sokukat vonattal Theresienstadtba szállítottak tovább. Azokat, akik Strasshofban maradtak, a Vörös Hadserg április 10-én szabadította fel. (A kutatási dokumentációt lásd: Magyar kényszermunka Bécsben. „15., HACKENGASSE 11. – BÉCS VÁROSA ÁLTAL FENNTARTOTT LAKÓTÁBOR”, <https://ungarische-zwangsarbeit-in-wien.at/> (Utolsó letöltés: 2021. szept. 9.).

sokat tenni értük, de érezniük kell, hogy nincsenek egyedül, van ott valaki, aki segít nekik.”¹⁰ Seidl ezek után írásos engedélyt adott ki számára, hogy tovább végezhesse a munkáját. Löw szervezte meg a szétszórt családok újraegyesítését is a lakótáborok között.

A Vének Tanácsának „zsidó” egészségügyeit (*Jüdische Gesundheitswesen der Ältestenrats*) dr. Emil Tuchmann főorvos vezette a II. kerület Malzgasse 16. alatti kórházépületben. Tuchmann 1899. november 5-én született a bukovinai Jemblonitzában. Mint Langnasék, az ő családja is 1915-ben menekült Bécsbe, ahol Tuchmann később elvégezte az orvostudományi egyetemet. 1928–1934 között a bécsi kereskedelmi egészségbiztosító társaság orvosaként, majd általános orvosként tevékenykedett. 1938 októberétől a zsidó orvosi jóléti szolgálat bécsi munkatársaként dolgozott tovább, 1940-ben ő lett ott a vezető.

A Malzgasse 7. épületében működött korábban nemcsak a zsidó idősothton, hanem a zsidó lányok gondozó intézete, az ún. Dr. Krüger Otthon is, a ruha- és fehérműgyártó szakiskola és a női gazdasági szakmák felsőbb tanodája. 1942-ben a Zsidó Kivándorlás Központi Hivatalának rendelkezésére a deportálásra szánt zsidók gyűjtőtáborát hozták létre az épületben. A gyűjtőtábor és az öregek otthona egy ideig egymás mellett létezett; a tábor 1943-ig működött. Ugyanebben az évben ismét megnyitották a zsidó idősothont.

Amikor 1942 júniusában a Gestapo megszállta a Rothschild Kórházat, Tuchmann közbenjárásának köszönhetően az orvosi műszerek felét átszállíthatták a Malzgasse 16. szám alatti idősothtonba, az egykori Talmud Tóra épületébe, amely így kórházként működhetett tovább. Két évvel később, 1944 nyarán Tuchmann szervezte meg a magyar zsidó kényszer-munkások bécsi és Bécs környéki egészségügyi ellátását is.¹¹ Ő járt sikeresen közben Seidl jobbkezénél, SS-Obersturmbannführer Hermann Alois Krumey-nél, hogy a Mohapelgasse-i gyermekotthonban (a mai Tempelgasséban, akkor Mohapelgasse 3.) csecsemőosztályt hozzanak létre újszülött magyar zsidó gyermekek és édesanyjuk részére. Tuchmann szerezte be egy teherautóval a napi élelmiszert is a kórházi alkalmazottak és az ápoltak számára. S noha Tuchmann szerepe oly ellentmondásos volt, hogy a felszabadulás után a bécsi zsidók tanúvallomásai alapján népbíró-

---

¹⁰ DÖW: *Erzählte Geschichte*, 188.

¹¹ Herbert Rosenkranz: *Verfolgung und Selbstbehauptung. Die Juden in Österreich 1938–1945*. Wien: Herold Verlag, 1978. 309.

ság elé került, éppen a magyar zsidók voltak azok, akik nagyban hozzájárultak a felmentéséhez.¹²

A zsidó kórházban Theodor Friedländer irányítása alatt 16 zsidó orvos (akiket náci kifejezéssel csak betegkezelőnek, *Krankenbehandler*-nek lehetett hivatalosan hívni) és 22 ápoló dolgozott. Ahhoz, hogy gyógyíthassanak, igazolvánnyal látta el őket a különleges bevetési egység (*Sondereinsatzkommando* – SEK), s mentesültek a sárga csillag viselésétől, továbbá használhatták a D és 40-es jelzésű villamosokat, amelyekkel könnyen eljuthattak más zsidó egészségügyi intézményekbe. A kórház mentőszolgálatlaltal, röntgen-berendezéssel, gyógytornász szakszeméllyzettel is rendelkezett. A strasshofi transzport megérkezése után további nyolc zsidó orvos állt be *Kontrollarzt*-ként, akiknek az volt a feladata, hogy a városi kényszermunkatáborokat heti 1–3 alkalommal felkeressék és a betegeket ellássák. A nagyszámú megbetegedés miatt 200 ágyat helyeztek el az idősek otthonában, további 30 ágyat pedig az ottakringi Kórház külföldieknek nyitott laktanyájában (a 16. Montelartstrasse 37-ben). A Robert Koch Kórházban egy fertőzőosztályt is létrehozta.¹³ A kórházakban nemcsak a magyar zsidó kényszermunkásokat látták el, hanem a bécsi maradék zsidóságot is, de erről még kevesebb adat maradt fenn. A Kasztner-jelentés nagyjából fele-fele arányban tudósít bécsi és magyarországi betegekről, és az interjúkban is rendre felmerül, hogy osztrák zsidók is voltak a kórházakban.

A történeti dokumentumokból azt is tudni lehet, hogy a kórház egyik termét a rabbiknak és sachtereknek tartották fenn, és a légópincében alkalmi zsinagógát is berendeztek.

A zsidó gyermekotthon és -kórház (2. Ferdinandstrasse 23.) egyaránt megnyitotta kapuit a magyar zsidó kényszermunkások csecsemői és gyermekei előtt. Ezt a részleget Elisabeth Rothmann orvos vezette, és itt dolgozott Mignon Langnas is. Miután az épületet bombatámadás érte, a kényszermunkások építették újra. A skarlát és a diftéria fertőzések megjelenésével Tuchmann új épületet kapott gyógyászati célra a Meidling Spitalban (12. Kundratstrasse 37.) 60–80 fő részére. Egy további 30 ágyas

¹² A debreceni zsidók például 1946. március 1-jén levélben köszönték meg Tuchmann és a kórházi személyzet áldozatos munkáját. A peranyagot lásd: DÖW, Landesgericht (LG) Wien als Volksgericht (Vg) 1b Vr 770/46.

¹³ Valószínű, hogy itt helyezték el Köves Verát is (Debrecen, 1929), aki élettörténeti interjújában arról számolt be, hogy skarlátos lett, és kórházba vitték. A kórházban egy debreceni orvos kezelte, és a nővér is a bischoffgassei iskolából volt ott a férjével együtt. A kórházban hadifoglyok is voltak, például egy francia nő is. *Interjú Vera Berlinskyvel*. Yad Vashem Archives (a továbbiakban: YVA), O3/5998.

kórházi barakk is megnyílt a Wilhelminenspitalban, és két kényszermunkatáborban fogászat is működött. Ezek az intézmények arra is lehetőséget kaptak, hogy kényszermunkásokat foglalkoztassanak.¹⁴

1. térkép

Zsidó egészségügyi intézmények 1944/45

Forrás: <https://ungarische-zwangsarbeit-in-wien.at/>

Az egészségügyi ellátás feltételei és a szürke zónák

A kényszermunkások napi életét a „*Richtlinien über die Behandlung ungarischer Juden*” (Irányelvek a magyar zsidók kezeléséről) szabályozta, melyet a bécsi SEK adott ki.¹⁵ Ebben külön pont foglalkozott az egészségügyi ellátással. A dokumentum alapelveként rögzítette, hogy „betegségek esetén a legszigorúbb előírásokat kell alkalmazni”, és a lehető legszűkebb körbe vonta a betegellátást. Betegeket kórházba csak az SS előzetes jóváhagyásával utalhatott a tábori orvos vagy a „kontrollorvos”, és ő felelt a kórházvezető intézkedéseinek betartásáért is. A betegszállítást az üzem- vagy a lágervezető rendelhette el, de csak akut, életveszélyes és fertőző betegségek esetén. Ha a beteg felépült, a kórház vezetőjének azonnal érte-

¹⁴ Hecht – Lappin-Eppel – Raggam-Blesch: *Topographie*, 102–103.

¹⁵ DÖW, 21757.

sítenie kellett a lágert, amelynek gondoskodnia kellett a kényszermunkás azonnali visszazállításáról, s ha bármilyen késés adódott, azt jelenteni volt köteles a felelős munkaügyi kirendeltségnek. A betegeket tilos volt látogatni. A cinikusan alacsonyra szabott munkabérekből (2,5 Reichsmark/nap) 20–22%-ot vontak le betegbiztosításra: csak ebből a keretből gazdálkodhattak a kórházak. A SEK betegenként napi 5 RM-t utalt át az Ältestenratnak.¹⁶ A *Richtlinien...* szintén szabályozta azon orvoságok és kötszerek körét, amelyeket a betegellátás során használni lehetett. A lista a legegyszerűbb körorvosi készleteket is alulmúlta.

Ebben a fejezetben több mint száz feldolgozott tanúságtétel alapján járom körül a kórházi ellátás alapvető körülményeit és azokat a szürke zónákat, melyekben a deportáltak mozogtak a város sűrű tereiben.

A kényszermunkások legalább 10%-a kapott a Bécsben töltött nem egészen egy év alatt kórházi ellátást, amely egyszerre jelenti azt, hogy igen rosszak voltak az élet- és munkafeltételek, azonban azt is, hogy a kórházak kapacitásaikon túl is igyekeztek ellátni a betegeket. A Bécsen kívül eső területeken csak igen kevés kórházat jelölt ki a SEK arra, hogy a magyar zsidókat ellássa, így azt is feltételezhetjük, hogy vidéken a helyzet még ennél is rosszabb volt. Tanúságtételekből és történeti dokumentumokból azt is tudni lehet, hogy a magyar zsidó betegek befogadására való hivatalos hajlandóság vidéken kisebb volt, mint Bécsben. Mödlingben például Max Gundel városi tanácsos, a helyhatóság egészségügyi főhivatalának vezetője kifogásolta, hogy a városi kórház barakkjaiba olyan zsidókat is beutaltak, akik nem szorultak kórházi kezelésre.¹⁷ Az alsó-ausztriai kisvárosokban általában a magyar orvosok látták el a betegeket hozott gyógyszereikkel. Kun András például Neunkirchenben egy 15 ágyas kórházi részleget üzemeltetett a magyar zsidó munkaszolgálatosok számára.¹⁸

---

¹⁶ *Der Bericht des jüdischen Rettungskomitees aus Budapest 1942–1945. Vorgelegt von Dr. Rezső Kasztner.* YVA, 3689725, 151–152.

¹⁷ A Bécsi Városi és Tartományi Levéltárban fellelhető dokumentum tanúsága szerint Bécs polgármestere, Hanns Blaschke is a SEK-hoz fordult: „sürgősen kérem, hogy Önök is gondoskodjanak arról, hogy csak jogos esetben történjenek kórházi beutalások.” Az SS-Brigádvezető Hanns Blaschke és Ernst Kaltenbrunner 1944. június 30-án kelt levele Bécs polgármesterének. Hivatkozva: Eleonore Lappin-Eppel: *Erinnerungszeichen an die Opfer des Zwangsarbeitseinsatzes ungarischer Juden und Jüdinnen in Niederösterreich 1944/45.* In: Heinz Arnberger – Claudia Kuretsidis-Haider (Hrsg.): *Gedenken und Mahnen in Niederösterreich. Erinnerungszeichen zu Widerstand, Verfolgung, Exil und Befreiung.* Wien: Mandelbaum Verlag 2011. 63.

¹⁸ Lappin-Eppel: *Erinnerungszeichen*, 66.

Arra is volt példa Gmündben, Mödlingben és Bécsújhelyen, hogy dacára a törvényi tiltásoknak, helyi orvosok is segítették a betegek ellátását.¹⁹

Az általános mégis az volt, hogy a vidéki gazdaságokban még a betegszállításra sem volt mód, nemhogy a betegek ellátására. A mödlingi kórházról az akkor 15 éves Éva, aki Münchendorfban dolgozott egy gazdaságban, így mesél: egy nap az aratógépből valami elektromos hiba keletkezett, amely agyoncsapta az egyik zsidó munkást, aki ráesett Évára. Évának összeégett az egész teste, s az a barátnője, aki próbálta őt elrángatni, szintén égési sérüléseket szenvedett. A gazda székéren szállította a két sérült lányt a mödlingi kórházba, ahol a külföldiek barakkjában helyezték el őket. Naponta hipermangános fürdőt kaptak, borzalmas fájdalmaik voltak, a kötéseket úgy tépték le róluk. A két lány egész nap egymás kezét fogva imádkozott. A kórházat minden nap bombázták, a betegeket ilyenkor a folyosókra vitték.²⁰

A bajai Buchwald Jenőt Strasshofból a Baden bei Wien mellett fekvő Leesdorfba osztották be, ahol ő lett a tábor orvosa. 1945. január 1-jén és 2-án rengeteg hó esett, amit a táborban élőknek kellett eltakarítaniuk. A megerőltető munkától Buchwald sérvet kapott. A másik orvosnak, Buchwald gyerekkori barátjának, dr. Klein Miklósnak is kiújult a sérve. Ezért egy kísérővel a zsidó kórházba küldték őket. Buchwald úgy emlékezik, hogy ott találkoztak Tuchmann-nal, aki eleinte nem akarta felvenni őket a kórházba, mondván, hogy csak ki akarják húzni magukat a munkából. Végül éjjel három órakor megműtötte Buchwaldot egy fűtetlen műtőben. A másfél órás műtétet követően a kórház szemben levő épületébe vitték át a meztelen Buchwaldot egy második emeleti kórterembe, amelynek az ablakai ki voltak törve. Buchwald emlékezete szerint a műtétet követő hatodik napon már magának kellett lemennie a pincében levő konyhába, a 11. napon pedig Tuchmann visszaküldte a táborba, miközben szerinte legalább 3 hetet kellett volna kórházban töltenie. A kórház nyilvántartása szerint Buchwald a január 2–20. közötti időszakot, azaz 18 napot töltött a kórházban.²¹

---

¹⁹ Uo., 67.

²⁰ *Interjú Hava Herz-cel* (1930–), YVA, O3/11287.

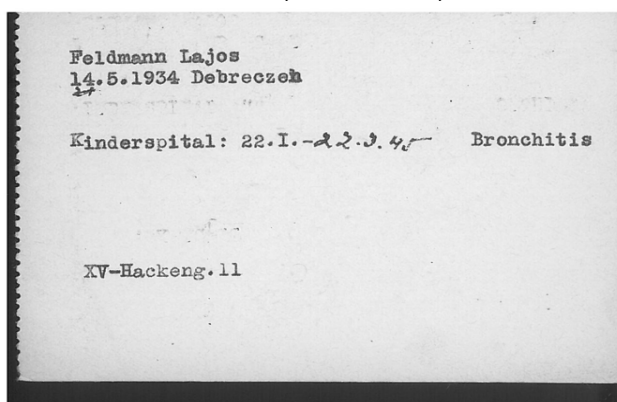
²¹ *Interjú Dr. Buchwald Jenővel* (1893). YVA, O3/124. Itt nincs módunk kitérni Tuchmann ellentmondásos szerepére, lásd: Evelyn Adunka: *Die vierte Gemeinde. Die Geschichte der Wiener Juden von 1945 bis heute*. Berlin–Wien: Phylo, 2000.; Shosana Duizend-Jensen: *Jüdische Gemeinden, Vereine, Stiftungen und Fonds. „Arisierung“ und Restitution*. Wien: Oldenbourg, 2004.

Másfelől, ugyanez a dr. Tuchmann 1944 szeptemberében a SEK-hez írt levelében tiltakozott a 11. kerületi 2. Haidequerstrasse 3. szám alatt található Saurer-Werke táborlakóival szemben alkalmazott erőszakos bánásmód ellen, és feljelentette Halász Sándort, az ottani *Jupot* és orvost: „Az ambulancián megjelent betegek óvatos kikérdezése révén igazolást nyert az a vád, amely szerint dr. Halász nádpálcával vagy kutyaostorral fenyíti a magyar zsidókat, különösen az idős asszonyokat veri, akiknek nincsenek férfi hozzátartozói.”²²

A 15. Hackengasse 11. sz. alatti *Wohnlager*ben élő tízéves Feldmann Lajos tüdőgyulladással került a gyerekkórházba. Az ágyakban a gyerekek kettesével feküdtek. Lajos egy csontsovány gyerekkel osztozott az ágyon. „Nem emlékszem az arcára. A testére emlékszem, ami olyan volt, mint egy csontváz” – meséli az interjúban. Két-három hét múlva meggyógyult, de gyengesége miatt még nagyjából két hétig bent tartották a kórházban. Szüleit nem engedték ki a táborból, de nővére egyszer meglátogatta. Az utolsó héten segített a beteg gyerekek ápolásában: pelenkát cserélt, edényeket hordott, és magyar hazafias dalokat énekelt a gyerekeknek. A táborba való visszatérése után újra romeltakarításra fogták, de néhányszor sikerült meglátogatnia a kórházat, ahol mindig adtak neki valamit enni.²³

2. kép

Feldmann Lajos kórházi kartonja

Forrás: Archiv der IKG Wien / II / SOZ / Kartei / Ungarische Zwangsarbeit

Mignon naplójából és a túlélők visszaemlékezéseiből az a kép rajzolódik ki, hogy a kórházakban igen szerény kapacitás mellett is emberfeletti munkát végeztek az alkalmazottak – és gyakran a már felépülőben levő

²² DÖW, LG Wien Vg 2f Vr 2943/45. Aussage Dr. Emil Tuchmann, 30.7.1945.

²³ Interjú Joel Feldmannal (1934–). YVA, O3/5998, O3/2951.

betegek is. Nemcsak a mindennapi ellátásban felmerülő nehézségeket igyekeztek megoldani, de a bombatámadások után lényegében újjáépítették az egyik épületet. A naplókban, levelekben és a visszaemlékezésekben mégis nagyon ritka az ilyen hang: „Hál’ istennek jól vagyok; nagy szeretettel végzem a munkámat + boldog vagyok, hogy a teremtő ezt a hivatást küldte nekem. Az is nagyon szép + olyan hálás vagyok, hogy gyerekeket ápolhatok + hogy láthatom a gyógyulásukat.”²⁴

Télre a gyerekek közül már nagyon sokan skarlátosak vagy torokgyíkosak lettek. Az akkor 17 éves Haja Genzel Rubinstein öccse, egy unokahúga és három unokafivére szintén megfertőződött. A gyerekeket a kórház legfelső emeletén különítették el. A bombázásokkor sem hagyhatták el a szintet.²⁵ Mignon így tudósít ezekről az időkről: „Yenzenek (Jenci?) tényleg pszeudo-krupppja lett, rémes tünetekkel, Binetnek + Yassnak tüdőgyulladás + a többiek is betegek. Halálosan fáradt vagyok. + de jön a fény! (...) És 8-kor megint bombariadó! Újra felöltöztetni a gyerekeket – újra a nehezen kiharcolt alvásból kirángatni őket – újra a pincébe, a láztól felhevült gyerekekkel.” (szerda, II. 21.)²⁶

Haja úgy emlékszik, hogy egy idő után már éjjel-nappal bombázták. Az iskolát, ahol a *Wohnlager*t berendezték (valószínűleg a Schrankenberggasse-ról van szó), az egyik nap telitalálat érte, az épület egyik fele összedőlt. Haja unokanővére is ott volt, és a bombázáskor beleesett a nyitott csatornába. Súlyosan megsérült, a Malzgasse-i kórházba vitték. A csecsemője, aki szintén skarlátos lett, addigra már nem élt. A nagyobbik fia pedig az iskolában maradt a nagyszülőkkel.

Haja egyik öccse és kishúga (Eliezer és Peszja) is kórházba került, tüszős mandulagyulladásal. A kislány meggyógyult, és visszakerült az iskolába. A kislány műtétje viszont nem sikerült, majdnem elvérzett. Anyját a munkahelyről vitték a kórházba, hogy vért adhasson a fiának. A kislány 24 óra múlva magához tért. Eliezernek a kórházban rendezték meg a bar-micváját az egyik vallásos lengyel zsidó orvos közreműködésével. A kórházban bécsi zsidók is voltak, ők adtak Eliezernek tfillint, és ők szereztek neki szemüveget is, mert a nagy vérvesztéségtől a szeme elromlott. Haja e sok megpróbáltatás elmesélése után mégis így fejezi be az interjút: „Nem

²⁴ Mignon levele Halának, 1944. nov. 15. Faller-Langnas: *Mignon*, 262.

²⁵ *Interjú Haja Genzel Rubinsteinnel* (1927–). YVA, O3/11538. Ugyanígy emlékszik vissza Naomi Born (1935–) is. Vö. YVA, O3/10073.

²⁶ Faller-Langnas: *Mignon*, 283.

tudtam semmi szörnyűséget elmondani. Mások szörnyűségekről beszélnek, ilyenekről én nem tudok beszámolni.”²⁷

A totális kontroll és a decentralizált tábori mindennapok szürke zónájában olykor lehetőség nyílt arra is, hogy a kényszermunkára hurcoltak a kórházba szökhessenek meglátogatni gyengélkedő családtagjaikat. Anna, két öccse, apai nagyszülei és anyja Baden bei Wienből kerültek 1945 márciusában Bécsbe, a Bischoffgasse-i lágerba. Ott anyja ismerősökre talált, akiktől megtudta, hogy egyik unokahúga épp egy gyermeknek adott életet a Malzgasse-i kórházban. Anna az ismerős társaságában egy márciusi napon levette a sárga csillagot, és meglátogatta őket a kórházban, ahol egy kis edény levest is kapott, amit visszavitt a táborba. Úgy meséli, hogy villamossal utaztak: „rettegve és szörnyen félve attól, hogy mi lesz velem, ha iratokat kérnek tőlem. Németül ugyan beszélek, de azt lehetett látni rajtam, hogy nem vagyok helyi. Szakadt ruhákban voltam. Utazás közben megálltunk, nem lehetett tovább menni a bombázás miatt. Folytattam az utat a bombázás közepette. Megérkeztem. Ismertem annyira Bécset, hogy feltaláltam magam a városban.”²⁸

Kallós Mária rendszeresen látogatta a kórházban édesanyját és újszülött kisöccsét: „Anyám pedig a szülés után a kórházból, a gyermekotthonba került házi munkásnak. Amikor először kimentem hozzá, és megláttam, hogy micsoda fazekakat, meg lábasokat mos el, hatalmas, harminc, ötven literes fazekakat meg lábasokat, mondom, te jószágos Isten! Ezt felemelni is nehéz! Aztán minden héten mentem oda, szóval anyámmal sikerült a kapcsolatot tartani. A nagyszüleim, azok nem mertek kijönni a lágerból. Mindig szökni kellett, ez természetes. (...) És az, hogy levegyük a csillagot. Persze csak az nem látta, hogy lágerlakók vagyunk, aki nem akarta. Amikor fölszálltam villamosra, a leghátulsó vagonba, igyekeztem úgy csinálni, mintha ott sem lennék. Kinézni az ablakon. De soha nem szóltak. Pedig jegyet se vettünk.”²⁹

²⁷ *Interjú Haja Genzel Rubinsteinnel*, YVA.

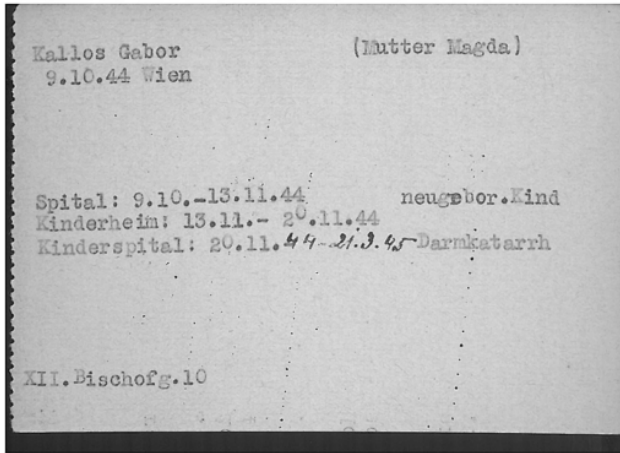
²⁸ *Interjú Révész Annával* (1920–). YVA, O3/5286.

²⁹ *Interjú dr. Kallós Máriával*. 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely, 409_02_01_05, <https://voices.tk.mta.hu/handle/123456789/77> (Utolsó letöltés: 2021. szept. 9.).

„NORMÁLISAK LEHETÜNK MÉG EGYÁLTALÁN?”

3. kép

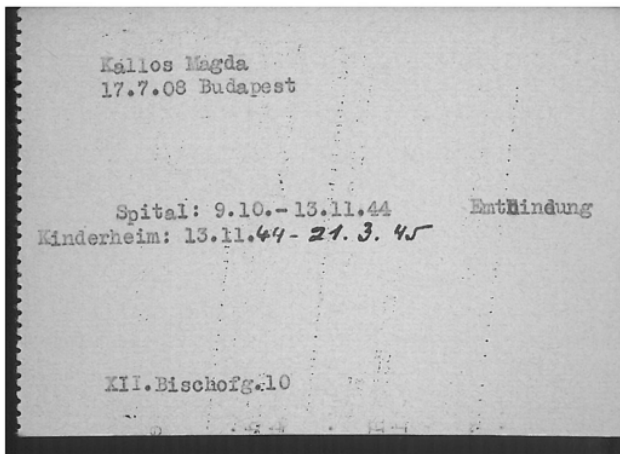
Kallós Gábor kórházi kartonja

Forrás: Archiv der IKG Wien / II / SOZ / Kartei / Ungarische Zwangsarbeite

4. kép

Kallós Magda kórházi kartonja

Forrás: Archiv der IKG Wien / II / SOZ / Kartei / Ungarische Zwangsarbeite

A szökés és a tábor engedély nélküli elhagyása azonban korántsem volt veszélytelen, és kegyetlen büntetéssel járhatott. A Strasshofból Gerasdorfba került Jichak Grün a következőkre emlékszik: „A nagymamát néhány nap elteltével vérhassal egy bécsi kórházba szállították és ott meghalt. (...) A varrónő nagynénem elhatározta, hogy ő meg fogja látogatni a kórházban a nagymamát. Be is ment a kórházba. Amikor visszatért, a Lagerführer felfedezte, hogy mit tett, és büntetésképp a tároló közepén

levetkőztette és bottal nagyon elverte. Ez szörnyű volt. Mindannyiunknak néznünk kellett. És a nagymamámat többé nem láttuk.”³⁰

A Kasztner-jelentés említést tesz arról is, hogy 1945. január 14-én a Gestapo két megfagyott magyar zsidó férfit szállított be a kórházba, akik közül az egyik karján auschwitz-i tetoválás volt, és néhány órával később meghalt. A másik férfi pedig Seress Rezső komponista, a „Szomorú vasárnap” szerzője volt, akinek csak az mentette meg az életét, hogy az őt megtaláló Gestapo tiszt emlékezett a dalra.³¹ Valószínűleg Seress később is bújtatták a kórházban – erre enged következtetni az is, hogy a nevére kiállított kartont nem találtunk, viszont számos anonim karton szerepel a nyilvántartásban. Januártól kezdve egyre-másra jelennek meg szökött munkaszolgálatosok a *Südstwall* területéről a kórházban.

Az utolsó hónapok és napok

1945 tavaszán a kórházban már igen nehéz körülmények között folyt az ápolás. Mignon naplóbejegyzései is egyre zaklatottabbak:

„Április 1. Húsvéthétfő. Ma már másodszor ülünk a pincében. Főszolgálatban vagyok. És éppen most ér a rettenetes élmény: egy kis csecsemő haldoklik, az anyja mellette kétségbeesetten zokog. Megszólal a riadó + azt mondom magamnak: természetesen fenn maradok a haldokló gyerekekkel + az anyával. És mi történik? Az anyja ott hagy a haldokló gyerekekkel + zokogva lerohan a pincébe. Rendben van, akkor maradok, amíg a kicsi kileheli a lelkét + aztán kiviszem a holttestet: s már én is a pincében ülök, a »kétségbeesett« anyja mellett – a halott gyermek egyedül fenn. Jó – vele már úgysem fog semmi történni. Jó. Aztán megint a felismerés: az ember csak önszántából szokott meghalni egyedül. – (Ma már a második gyerek halt meg, szörnyű. Igen – ezek a riadók + alultápláltság + a szoptató anyának sincs mit ennie. – Tüdőpestis. – Szép szó. És mi itt – már halljuk az ágyúdörgéseket.”³²

³⁰ *Interjú Jichak Grünnel (1934–). YVA, O3/12953.* (A nagymama halotti kartonja megtalálható a kórházi kartonok között.)

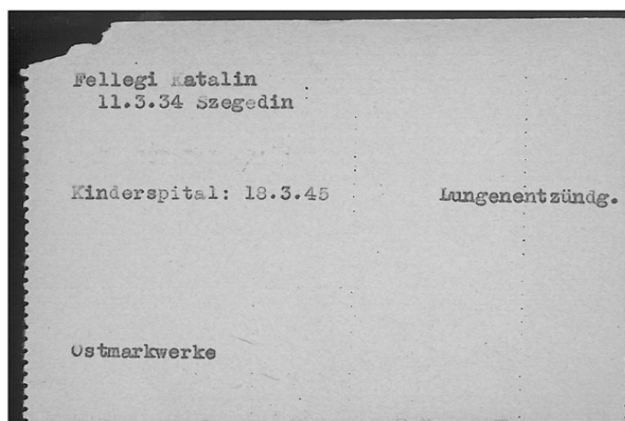
³¹ *Der Bericht des jüdischen Rettungskomitees aus Budapest 1942–1945*, 156.

³² Faller-Langnas: *Mignon*, 300–301.

5. kép

Fellegi Katalin kórházi kartonja

Forrás: Archiv der IKG Wien / II / SOZ / Kartei / Ungarische Zwangsarbeit

„Április 8. vasárnap 24 órás szolgálat – a pincében. És mivel Berta nővér nem tud + és nincs más helyettesítés, még 24 órát csinálnom kell – a robbanások mellé még torokfájás – egy szaros stomatitis – az ordító, üvöltő, rettegő gyerekek és az állandó ágyúzás mellett + bombázások – 48 órás szolgálat. (...) Valaki kopogtat az ajtón: egy kétségbeesett apa: nála csapott be a bomba – a fess legényke, akivel néhány nappal ezelőtt tüdőgyulladás miatt járt nálunk + nagy (8 éves) eszméletlenül fekszik a pincében. Mitévők legyünk? – Hol laknak, kérdezem. A Blumauergasse 22-ben. Kétszer érte találat a házat, kétszer, egy éjszaka alatt! És a kis Melinda is ma halt meg [Greta Melinda Goldstein, 4 hónapos]. Még meleg a teste, ahogy levetkőztetem + levisszük aztán a földszintre, a vízvezeték mellé. Reggel korán – ha megérjük, bekerül a halottas kamrába – ahol már három másik gyermek fekszik. Mi lett Julikából; és mi lett Robert Soell-ből [Robert Schindel álneve]? Jó istenem – hogyan lehet ezt elviselni?”³³

Április 12. csütörtök [a kórház felszabadulása utáni nap]: Fél 5-kor kelünk. Fellegi Elli + én + begyűjtünk az első emeleten, hogy a gyerekek egy kis meleg reggelit kaphassanak. Kint mintha lépések hangzanának. Az ablakhoz ugrom: az utcákon egy árva lélek sincs – lángol a szemhatár mindenütt – idős anya egy kanna vízzel. Mi is előmerészkedünk, két magyar asszony + én vizet hozunk a Praterstrasse 42-ből. (...) Most gazdagok vagyunk, van vizünk! Begyűjtünk + a bátor, bátor Ella Tanti [Gisela Kornfeld, a gyermekotthon vezetője, szakácsnő] áll a legveszélyesebb ágyúzás

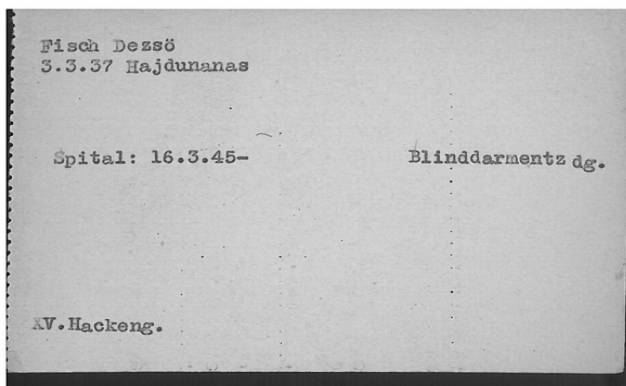
³³ Uo., 304–305.

közepette és főz ránk. Mi pedig minden erőnkkel segítjük – mi, nők, mert a férfiak kutyák – gyáván meghúzzák magukat a pincében. Krumpligulyás lesz – csodálatos + tea, forró tea!³⁴

A kórház azonban még így is a legfőbb menedék volt az utolsó hónapokban. A Bécsből március 26-án Strasshofba szállított a 3000 rabot, akiket a SEK az 1945 március 26-i amerikai bombázások miatt a szétlőtt strasshofi pályaudvarról már nem tudott Theresienstadtba elszállítani, a helyi lágerben tartották fogva mindaddig, amíg a lágert a szovjet csapatok április 10-én fel nem szabadították. A többiek az új visszavonulási parancs értelmében Mauthausenbe hurcolták. Közülük sokukat halálmenetben Amstettenbe hajtották, és onnan vonaton vitték tovább. Az út során számos vérengzés történt, Hofamt Priel, Göstling, Triestingtal, Thenenberg, Weissenbach és más településeken. Azokra, akik végül elértek Mauthausenbe, hasonló sors várt: a láger és a marbachi sátozó már teljesen megtelt, a deportáltakat tovább hajtották Gunskirchenbe, ahol addigra már semmilyen ellátás nem létezett, és tombolt a tifusz. Körülbelül a negyede a strasshofi magyar zsidó deportáltaknak itt pusztult el, néhány nappal a felszabadulás előtt.³⁵

6. kép

F[r]isch Dezső kórházi kartonja

Forrás: Archiv der IKG Wien / II / SOZ / Kartei / Ungarische Zwangsarbeit

Az 1945-ben 14 éves Moshe Porat (Frisch Ernő) és családja a 15. Hackengasse 11. alatti *Wohnlager*ben volt elhelyezve. „Az öcsémnek, Daninak [Dezső] például, mintegy két héttel a halálmenet előtt, nagyon fáj a hasa.

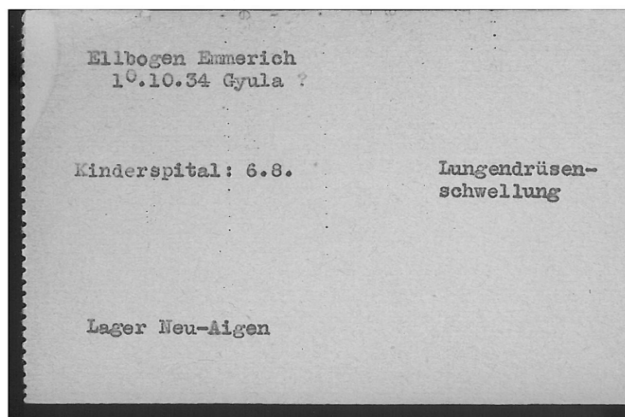
³⁴ Uo., 309.

³⁵ Vö. Szita: *Magyarok az SS lágerbirodalmában*; Lappin-Eppel: *Ungarisch-Jüdische Zwangsarbeiter*.

És az orvos valami fájdalomcsillapító tablettát adott, aztán kórházba vitték. Anyám hazament és nem találta ott Danit. De megengedték neki, hogy meglátogassa. Mindez néhány nappal a vége előtt történt. A nővérem pedig még szintén a táborban skarlátos lett. Őt is a kórházba vitték és meggyógyították. (...) De amikor megtudtuk, hogy nemsokára indulnunk kell a halálmenetben, anyám minden nap bement a kórházba, hogy megnézzé milyen állapotban van Dani a vakbélműtétje után, és így történt az is, hogy a halálmenet 200 kilométerén keresztül a hátán vitte a gyereket.”³⁶

7. kép

Ellbogen Imre kórházi kartonja

Forrás: Archiv der IKG Wien / II / SOZ / Kartei / Ungarische Zwangsarbeit

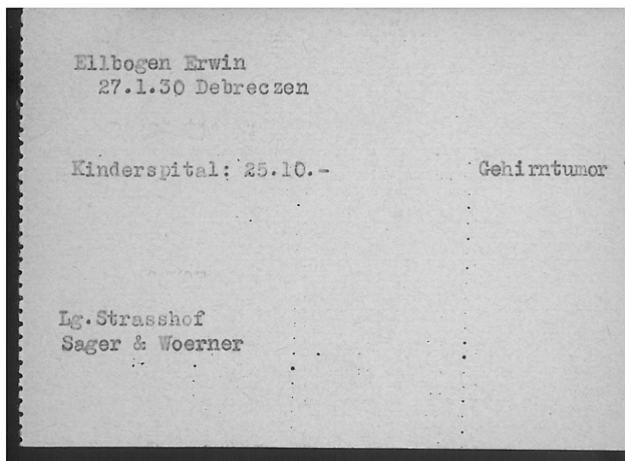
A tízéves Yitzhak Kashti (Ellbogen Imre) tüdőbajjal már augusztusban a gyerekkórházba került, testvérét, Ervint október végén agydaganat gyanújával szintén be kellett szállítani. Februárban édesanyjuk is bekerült a Zsidó Kórházba. 2001-ben héber nyelven megjelent önéletrajza a *Vágyódás Mignon után* (Gaaguim L-Mignon) címet viseli. Yizthak és testvére lettek Mignon leglelkesebb segítői a gyerekkórházban, akikről név szerint is beszámol naplójában. Imre úgy emlékszik, hogy Mignon minden nap dallal ébresztette a gyerekeket. Egy légiriadó alkalmával Mignon megkérdezte Imrét, hogy tud-e jiddisül. S bár Imre nem tudott, a bombázások alatt megtanított neki egy jiddis dalt. A kis Imrének az is feltűnt, hogy a többi gyereknek egy szavát sem érti, nem is tűnnek zsidónak, és lemehetnek a légópincébe, míg neki fenn kell maradnia Mignonnal. Csak később értette

³⁶ Interjú Moshe Porattal (1931–). YVA, O3/11684. Lásd még nővére, Pnina Rubinstein (Frisch Irén, 1929–) interjút. YVA, O3/12767.

meg, hogy a Bécsben maradt vegyesházások gyerekeit kezelik a kórházban, akik még a karácsonyt is megünnepelték a kórházban.

8. kép

Ellbogen Ervin kórházi kartonja

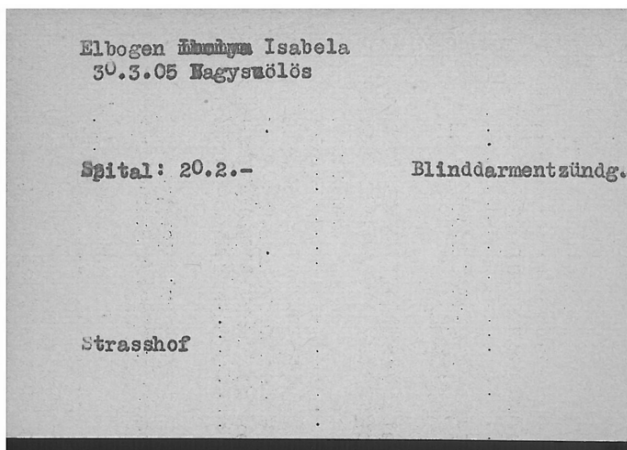

Forrás: Archiv der IKG Wien / II / SOZ / Kartei / Ungarische Zwangsarbeit

1945 április elején mindenki leköltözött az óvóhelyre. Aztán eltűnt a személyzet, csak Rothman doktornő és Mignon maradt a gyerekekkel. Bécs felszabadult. Másnap a két fiú elindult ennivalót szerezni, de semmit sem találtak, konyhaeszközök, Mein Kampf halmok és Hitler-képek heverték szerteszét. Imre hirtelen szovjet katonákra lett figyelmes, addigra már Mignon is odaért. Mignon bezavarta a fiúkat gyerekkórházba, és a lelükre kötötte, hogy addig nem mehetnek sehová, amíg vissza nem jön. Amikor visszatért, magához hívta a két gyereket, és azt mondta nekik: megyünk anyátokhoz. Ekkor derült ki csak a fiúk számára, hogy anyjukat már két hónapja kihozták a strasshofi lágerből, és Tuchmann doktor kivette a vakbelét. Amikor a két gyerek Mignonnal megérkezett, anyjukat átöltöztették Mignon ruháiba, és kitámogatták a kórházból. Anyjuk egyáltalán nem volt hajlandó elmondani mi történt vele azt követően, hogy Ervin is a kórházba került.

9. kép

Ellbogen Izabella kórházi kartonja

Forrás: Archiv der IKG Wien / II / SOZ / Kartei / Ungarische Zwangsarbeite

A család néhány nap múlva elhatározta, hogy elindulnak vissza Hódmezővásárhelyre. Rothman doktornő nem akarta elengedni őket, mondván az utak még veszélyesek. Ők azonban azonnal indulni akartak, abban reménykedve, hogy otthon találják apjukat. Gyalog indultak Magyarországra, egy Rothman doktornőtől kapott térkép segítségével.³⁷

---

³⁷ Yitzhak Kashti: *Gaaguim L-Mignon* (Vágyódás Mignon után). Jerusalem: Yad Vashem, 2002. Ezúton is köszönöm Frojimovics Kingának a nyersfordítást.